

MÜASİR MƏRHƏLƏDƏ İNTERDISİPLİNAR BİLİK: FORMALAŞMASI ÖZƏLLİKLƏRİNİN FƏLSƏFİ TƏHLİLİ

Fərid Əflatun oğlu Mahmudzadə

AMEA-nın Fəlsəfə və Sosiologiya İnstitutu, Bakı, Azərbaycan

E-mail: fmahmudzade@gmail.com

Məqalədə müasir mərhələdə fənlərarası biliyin formalaşmasının bir sıra fəlsəfi və epistemoloji özəllikləri təhlil edilmişdir. Göstərilmişdir ki, bu problem özlüyündə çox mürəkkəb qnoseoloji və metodoloji xüsusiyyətlərə malikdir. Həmin səbəbdən, hazırda filosoflar fərqli mövqedəirlər. Bununla yanaşı, interdisiplinar biliyin fəlsəfi, metodoloji və epistemoloji tədqiqi getdikcə daha da intensivləşir. Məqalədə interdisiplinar bilik müasir elmi anlam prizmasında araşdırılır. Interdisiplinarlıq əsasən sintetik elmi istiqamətlərin nəzəri-kateqorial aparatının xüsusiyyətləri fonunda analiz edilmişdir. Bu aspektdə interdisiplinarlığın elmi tərəqqi ilə bağlılığı tədqiq edilmişdir.

Məqalədə interdisiplinar biliyin süni intellektin yaradılmasına tətbiqinin bir sıra fəlsəfi və epistemoloji məqamlarına da diqqət yetirilmişdir. Burada əsas olaraq süni intellektə süni şüurun mövcudluğu məsələsi üzərində dayanılmışdır.

Nəhayət interdisiplinarlığın rəqəmsallıq şəraitində kəsb etdiyi bir sıra fəlsəfi özəllikləri də araşdırılmışdır. Ayrıca, rəqəmsallığın interdisiplinar biliyin formalaşmasına göstərdiyi özəl təsirlər üzərində dayanılmışdır.

Məqalədə elmi məqsəd hazırkı mərhələdə interdisiplinar biliyin bir sıra fəlsəfi və epistemoloji xüsusiyyətlərini araşdırmaqdan ibarətdir. Metodologiya kimi fənlərarası yanaşmadan istifadə edilmişdir. Tədqiqat üçün qeyri-xəttilik, intersubektivlik, spontanlıq, ierarxiklik və sinergetik təşəkkül prinsipləri götürülmüşdür. Metod olaraq mürəkkəb sistemlərdə inteqrasiya və açıq sistemlərin özünütəşkilindən yararlanılmışdır.

Elmi yenilik müasir mərhələdə interdisiplinar biliyin ən yeni sintetik elmi istiqamətlər-süni intellekt-informasiya-kommunikasiya texnologiyaları kontekstində dinamik mürəkkəb kreativ prosesin nəticəsi olaraq meydana gəldiyi tezisi ilə bağlıdır.

Açar sözlər: *fənlərarası bilik, intersubektivlik, epistemoloji maneələr, elmi anlam, sintetik elmi istiqamətlər, kontekstuallıq, elmi tərəqqi, süni şüur, rəqəmsallıq.*

<https://doi.org/10.59849/2409-4838.2024.1.90>

GİRİŞ

Filosoflar interdisiplinarlığın tarixinin qədim dövrdən başladığını yazırlar. Antik Yunanıstan və Romada filosoflar biliklərin inteqrasiyası haqqında bu və ya digər dərəcədə analiz aparmışlar [17]. Lakin həmin dövrdə interdisiplinarlıq bütövlükdə biliklərin sintezi məsələsi kimi ümumfəlsəfi və epistemoloji aspektdə qoyulurdu. Yəni ayrı-ayrı fənlərin qarşılıqlı əlaqədə necə fənlərarası bilik yaratmasının qnoseoloji və metodoloji aspekti əsas məqsəd deyildi. Buna baxmayaraq Antik Dövrün fəlsəfi və elmi fikrində biliklərin sintezi məsələsinin araşdırılması müasir mərhələdə “interdisiplinar bilik” adlanırlan bilik növünün genezisi kimi qəbul edilə bilər. Sonrakı mərhələlərdə - Orta Əsrlər, İntibah və Yeni Dövr Avropa fəlsəfi fikrində qədim yunanlardan qaynaqlanan biliklərin inteqrasiyası mövzusu fəlsəfi tədqiqatların hədəfi olaraq qaldı. Məsələn, Frensis Bekonun “Yeni Orqanon” əsərində fəlsəfi və epistemoloji refleksiyaında biliklərin inteqrasiyası və bütövlükdə universal biliyin yaranması Erkən Yeni Dövr elmi məntiqi çərçivəsində necə qoyulması məsələsinə ciddi maraq doğurur. Bununla bağlı çox fərqli fikirlər mövcuddur, lakin F.Bekonun həmin dövrdə bu elmi problemi özünəməxsus həll etməyə çalışdığı müasir filosoflarda şübhə doğurmur [16, s. 79-85; 7, s. 120-130]. Lakin bütün bunların fonunda vurğulanan mərhələlərdə müasir anlamda işlədilən “interdisiplinarlıq” və “interdisiplina bilik” anlayışları mövcud deyildi. Bu səbəbdən, filosofların in-

terdisiplinarlığın XX əsrdən başlayaraq fəlsəfi-elmi aspektdə konseptuallaşdığı haqqında irəli sürdükləri fikirləri qəbul etmək lazım gəlir. İndi bu istiqamətdə tədqiqatlar o dərəcədə unikallaşmış və predmetləşmişdir ki, interdisiplinarlıq, hətta lokal xarakterli araşdırmalarda da özünü göstərir. Bu, bir tərəfdən integrativ biliyin əldə edilməsinin daha aktual olması əlamətidirsə, digər tərəfdən ən məhdud sahədə belə elmlərin integrasiyasına ehtiyacın yaranması göstəricisidir. Məsələn, polşalı filosof-linqvist Michał Labashchuk yazır ki, “müasir sosial-mədəni kommunikasiya, şüur və informasiya-riyazi nəzəriyyələrə uyğun olan dilin səmərəli leksik modelini yaratmaq lazımdır” [4, s. 45].

Bu vəziyyəti bir sıra filosoflar müasir mərhələdə interdisiplinarlığın “daxili paradoksu” adlandırırlar. Yəni hesab edirlər, interdisiplinar qarşılıq əlaqələr, birincisi, disiplinar fərqliliklər fonunda baş verirsə, ikincisi, bütövlükdə elmi daha da unikallaşdırırsa, konkret predmetləşdirirsə, onda fənlərarası biliyin tam olaraq integrativlik funksiyasını daşdığı iddia etmək elmilik kriteriyalarına uyğun deyildir [8, s. 24-33].

Lakin məhz problemin bu özəlliyi aydın göstərir ki, XX əsrdə interdisiplinarlıq xüsusi məzmun, məqsəd və funksionallıq kəsb etmişdir ki, onların analizi çox aktualdır. Biz bu məqalədə həmin problemin fəlsəfi-epistemoloji təhlili prizmasını araşdırırıq.

Burada başlıca elmi məqsəd indiki mərhələdə elmlərin qarşılıqlı əlaqələri işığında fənlərarası tədqiqatların və fənlərarası biliyin bir sıra fəlsəfi və epistemoloji xüsusiyyətlərini analiz etməkdən ibarətdir. Bu elmi məqsədə çatmaq üçün fənlərarası yanaşma çərçivəsində fənlərarası metodologiyadan yararlanırıq. Konkret olaraq araşdırma üçün qeyri-xəttilik, intersdubyektivlik, spontanlıq, irearxiklik və sinergetik təşəkkül prinsiplərini seçmişik. Vurğulanan metodoloji yanaşmaya uyğun olan mürəkkəb sistemlərdə integrasiya və açıq sistemlərin özünütəşkili metodlarına üstünlük verilmişdir.

ƏSAS HİSSƏ

İnterdisiplinar biliyin formalaşması və “epistemoloji çətinliklər”

Bir sıra filosof üçün müasir mərhələdə fənlərarası biliyin yaranması özlüyündə mürəkkəb və ziddiyyətli prosesdir. Burada biliyin birliyindən tutmuş onun sosial-mədəni funksiyalarında yeni çarların araşdırılmasına qədər çoxlu sayda əhəmiyyətli elmi problemlər meydana çıxır. Bu da həmin məsələnin araşdırılmasının çoxşaxəli olmasını şərtləndirir. Bütün bu kimi məqamlara görə məsələn, E.Brister interdisiplinar biliyin əldə edilməsində qarşıya çıxan “epistemoloji çətinlikləri” tədqiq etməyi aktual sayır. Onun qənaətinə görə, bu istiqamətdə “epistemoloji maneələr” ortaya çıxır. Deyək ki, müxtəlif elm təmsilçiləri ümumi metod müəyyən etməkdə çətinlik çəkirlər və hətta biri digərini heç qəbul etməyə bilir. Bunun səbəbi kimi hələ də interdisiplinar araşdırmalarda “sübutun standart üsulları”na üstünlük verənlər az deyillər. Bundan başqa tədqiqatçının kreativliyi araşdırma məqsədinin düzgün müəyyən edilməməsinə səbəb olar bilir [11, 12, s. 17-32].

Daha ümumi səviyyədə biliyin interdisiplinarlığı bütövlükdə elmin fəlsəfəsində müşahidə edilən konseptual dəyişmələr prizmasında da araşdırılır. V.P.Filatova görə bu, “izahdan anlama keçid” kimi xarakterizə oluna bilər. Həmin proses birbaşa interdisiplinarlıqla əlaqəlidir. V.P.Filatov da vurğulayır ki, “elmi anlamağın” fəlsəfi-epistemoloji refleksiya son illərdə aktuallaşmışdır [9, s. 6]. Elmi anlamaq məsələsi artıq “elmi fəaliyyətin psixoloji fəsad məhsulu” kimi qəbul edilmir. O, elmi fəaliyyətin vacib məqsədidir. Bura təbiət elmləri ilə yanaşı sosio-humanitar elmlər də daxildir. Elmi anlamaq interdisiplinar yanaşmada “universal koqnitiv fenomen” kimi təsəvvür edilə bilər. Bu mənada elmi anlama elmi izaha zidd deyildir, hətta bir sıra məqamlarda bir-birini tamamlayırlar. Son dövrlərdə elmi anlamı tədqiqatçının və ya tədqiqatçı qrupunun “koqnitiv bacarıqları” ilə əlaqələndirirlər [9, s. 6].

Araşdırmalar nəticəsində müasir mərhələdə interdisiplinar tədqiqatlarda elmi anlamın fəlsəfi dərkində anlamın bilik növü, yoxsa alimin koqnitiv bacarığı kimi mənalandırılması məsələsinin açıq qaldığı qənaətinə gəlinmişdir. Əgər anlam bilikdirsə, onda onu kommunikasiya və mətn (testimoni-

al knowledge) vasitəsi ilə ötürmək olar. Əgər anlamaq koqnitiv bacarıqdırsa, onda “elmi camiyələrdə intersubektiv anlam imkanları” məsələsi aktuallaşır [9, s. 6].

Hollandiyalı filosof Henk de Regtin bu məsələyə yanaşması elmi anlamın praqmatik konsepsiyası kimi maraqlıdır, çünki orada tədqiqatçı elmi anlamın, ümumiyyətlə, bilik olmadığını nəzəriyyələri alimlərin dərk etməsi kontekstində izah etməyə çalışır. O, öz yanaşmasını “elmi anlamın kontekstual praqmatik konsepsiyası” adlandırır. De Regt göstərir ki, istənilən nəzəriyyəni alim dərk etməsə, onu tətbiq edə bilməz. Deməli, anlam biliyin praqmatik tətbiqi kontekstindən kənarında mövcud deyildir və bu keyfiyyətdə anlam bilik deyildir – o, alimin mövcud biliyi tam dərk edib tətbiqi ilə əlaqəlidir. Filosofun məntiqi belədir ki, “nəzəriyyələr hadisələri birbaşa izah etmir və öncədən görmür” və hesab edir ki, alim nəzəriyyə ilə hadisə arasındakı “aralıq sahədə” məsələləri izah edir və anlayır. Bu da o deməkdir ki, anlam özlüyündə elmi bilik deyildir – o, daha çox tədqiqatçının vərdişi, bacarığı, nəzəriyyəni izah etmək imkanlarıdır. Bu isə “nəzəriyyənin intelligibelli” ilə sıx əlaqəlidir. Intelligibellik De Regtə görə, nəzəriyyənin anlaşılma imkanlarını ifadə edir [14, s. 38-45, 92].

De Regtin burada bir məqamı nəzərə almadığını düşünürük. Məsələ ondan ibarətdir ki, alim nəzəriyyə ilə hadisə arasında “yerləşən modellər”lə işləyəndə belə elmi bilikdən istifadə edir və onun araşdırma vərdişi, qabiliyyəti məhz müəyyən biliyə malik olması nəticəsində reallaşsa bilər. Buna görə də elmi anlamın interdisiplinar kontekstdə dərkini yalnız praktiki pramaqtik və tətbiqi aspektlə adekvat izah oluna bilməz. Ayrıca nəzəriyyənin anlaşılma potensialı (intelligibelli) özlüyündə biliyin biliklə ifadəsini nəzərdə tutur. Onun başqa əyanlaşma, predmetləşmə üsulu yoxdur. Buna görə də interdisiplinar kontekstdə anlam bütün variantlarda onun bilik olmasını inkar etmir.

1. İnterdisiplinar biliyin kontekstuallığı və elmi tərəqqi

Bu fikirlərdən belə alınır ki, bütövlükdə interdisiplinar anlam və deməli, bunun nəticəsində alınan bilik kontekstualdır, həm də “zamandan, sosial kontekstdən və alim qrupundan asılıdır” [9, s.19]. Bu mövqedən interdisiplinar biliyin obyektiv həqiqətlə münasibətləri məsələsi aydın olmur. Ancaq müasir mərhələdə elmi idrakın mütləq mənada “obyektiv həqiqətə” nisbətən qiymətləndirilməsi ilə razılaşmayan bir sıra filosoflara rast gəlinir. Məsələn, onlar elmi biliyi həqiqət anlayışına nisbətən deyil, müdriklik, intellektual fəzilətlilik, epistemoloji cəsarət, idraki açıqlıq, intellektual təvazökarlıq, intellektual kişilik və s. anlayışlara görə qiymətləndirməyi təklif edirlər [23, s. 26-36; 19, s. 60-67].

İlk baxışdan interdisiplinar biliyin müasir tədqiqinin fəlsəfi-epistemoloji aspektdə dolaşmış olması təəssüratı yarana bilər və ya çoxlu sayda yanaşma fərqləri müəyyən qeyri-müəyyənliyin mövcud olduğuna işarə edir. Ancaq real vəziyyət belədir ki, interdisiplinar bilik xarakter, yaranma özəlliyi, mahiyyəti və funksiyaları ilə mürəkkəb təbiətə malikdir. Buna görə də onu əsas olaraq “mürəkkəbliq paradigması” kontekstində fəlsəfi dərk etməyə çalışırlar. Əslində, bu özü interdisiplinarlığın başlıca əlamətidir. Buna görədir ki, interdisiplinar biliyi, ümumiyyətlə, müasir mərhələdə elmi tərəqqinin konseptuallaşması ilə, elmi tərəqqi ilə rasionallığın sıx əlaqəsində, humanitar biliyin interdisiplinar sintezi ilə, süni intellektin yaradılması ilə, rəqəmsallaşma prosesi ilə, elmi metaforaların vizuallaşması ilə, bütövlükdə mürəkkəbliyin dərkini və digər aspektlərlə qarşılıqlı əlaqədə araşdırırlar.

T.D.Sokolova interdisiplinar biliyi elmi tərəqqinin konseptuallaşdırılması prizmasında və tarixi epistemologiya kontekstində araşdırır. Belə qənaətə gəlir ki, bütövlükdə interdisiplinarlığın özü hazırda ziddiyyətlidir və birmənalı onun integrativ funksiya yerinə yetirdiyini demək çətindir. Çünki müasir elmin təkamülü integrasiya fonunda yeni-yeni istiqamətlərin yarandığını göstərir və bu da unikallaşmanın dərinləşdiyini ifadə edir. T.D.Sokolova hesab edir ki, bu vəziyyətdən tarixi epistemologiyanın fransız variantı vasitəsi ilə çıxmaq mümkündür [8, s. 23-34]. T.D.Sokolovanın bu mövqeyi ilə razılaşmayan filosoflar vardır. İ.T. Kasavin yazır ki, T.D.Sokolovanın formulə etdiyi paradoks əslində bir qədər fərqlidir. Çünki tədqiqatçıların interdisiplinar qarşılıqlı əlaqələrə elmi biliyin tərəqqisinin mühüm elementi kimi qiymət vermələri anlaşılındır. Bu prosesin yeni fənlərin yaranması ilə müşayiət olunması isə, elmi idrakın parçalanması deyil, yeni mərhələdə fənlərarası əlaqələrin məzmunlaşmasıdır. Yəni burada müasir elmin disiplinlər inkişafı ilə tədqiqat obyektinin “bu

cür sərt və ierarxik surlaşmaya uymaması” paradoks deyildir. Çünki fənlərarası qarşılıqlı təsirlərinin bir sıra sahələrdə biliyin inteqrasiyası “disiplinar institutlaşma formasında” baş verir [3, s. 36].

Y.Q.Surkan isə interdisiplinar biliyin müasir mərhələdə mənşəyinə və yaranma üsuluna elmi rasionallığın özəllikləri przasında baxmağı daha doğru sayır. O yazır ki, hazırda müxtəlif interdisiplinarlıqların rəqabəti gedir. Bunların sırasında daha konstruktivi və perspektivlisinin hansı olduğunu zaman göstərəcək. Lakin şübhə yoxdur ki, interdisiplinar bilik postqeyri-klassik rasionallıq çərçivəsində formalaşır və özündə onun məntiqi özəlliyini daşıyır [10, s. 65-71]. Müasir filosoflar interdisiplinar biliyə humanitar biliyin çağdaş epistemologiyası kontekstində də yanaşırlar. L.A.Mikeşina bu məsələni interdisiplinar sintezin mümkünlüyü aspektində araşdırır. O yazır ki, hazırda epistemologiya “real sosial-humanitar idraka yaxınlaşır”. Nəticədə epistemologiyanın “baza anlayışları fənlərarası sintezin yeni formalarında dəyişir və zənginləşir” ki, bunun da əlamətlərindən biri dərkətmə metodlarının tarixi formalarının yeniləşməsindən ibarətdir [6, s. 7].

Deməli, L.A.Mikeşinaya görə, əslində interdisiplinarlıq epistemoloji aspektdə belə real elmi biliklər verir. İnterdisiplinarlıq bu anlamda müasir elmi biliyin yaradılmasında aparıcı inteqrativ yer tutur. Hətta interdisiplinar bilik epistemologiyanın kapeqerorial aparatının zənginləşməsinə və yeniləşməsinə səbəb olur. Buradan maraqlı fəlsəfi qənaət alınır ki, hazırkı tarixi mərhələdə interdisiplinar bilik bütövlükdə elmin fəlsəfəsində aparıcı yer tutur və özünün yeniləşməsi ilə fəlsəfi-elmi idrakin epistemoloji aspektdə yeniləşməsinə motivasiya edir. Bu kontekstdə filosoflar interdisiplinar biliyin süni intellektin yaradılmasında, rəqəmsallaşma və informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafında, klassik elmi metaforaların təkamülündə və başqa aktual hesab edilən fəlsəfi problemlərdə yeri və rolunu tədqiq edirlər.

2. İnterdisiplinar biliyin süni intellektə tətbiqi imkanları

Viktor Senkeviç [22].elmi biliyin süni intellektə tətbiqinə “süni intellekt şüura malikdirmi?” sualına cavab axtarırları kontekstində yanaşır. Onun maraqlı mövqeyi vardır. Bunun üçün o, bir şərt irəli sürür: ən mürəkkəb fəlsəfi və elmi anlayışın belə süni intellektə tətbiqi üçün konkret tərif ediləməlidir. O cümlədən, “şüur”u da formal tərif etmək mümkündür. Bunun əsasında informasiya texnologiyaları və xüsusi proqramlaşdırma vasitəsi ilə həmin anlayışları süni intellektə tətbiq etmək olar. Həm də bu üsulla “süni intellektin texnologiyasının arxitekturasını qurmaq imkanı yaranır [21, s. 120]. Onun məntiqi izah sxemi belədir: anlam-məna-bilik. Biliyi intellekt koqnitiv məsələ kimi intellekt formalaşdırır. Koqnitiv məsələ özlüyündə həmişə başlanğıcdan qeyri-müəyyənlik daşıyır. İntellekt bu mənada “subyektiv ontologiyalar kolleksiyasıdır”. İntellekt koqnitiv məsələ kimi “mahiyətlər arasında münasibətlər müəyyən etməklə biliyi formalaşdırır” [21, s. 120-122], “məna” da buradan tərif edilir. Bu anlayışı V.Senkeviç 2022-ci ildə yazdığı məqalədə tərif etmişdir. Orada ifadə edir ki, “məna istənilən növ ayrıca münasibət aktının təcəssümüdür”. Bura misal üçün qavrama, təsvir, alqoritm, düstur, proqram kodu daxildir [21, s. 4]. Sonra intellekt anlama əsaslanır. Konkret olaraq intellekt anlamdan mənalarla əməliyyat aparmaqda istifadə edərək bilik yaradır [21, s. 120-121]. Bu istiqamətdə təhlillərini davam etdirərək V.Senkeviç “süni intellekt şüura malikdirmi?” sualını qoyur və birmənalı cavab verir: “Bəli, süni intellektin şüuru vardır”! [21, s. 128]. Lakin bu, süni intellektin hər bir növünə deyil, onun “AGİ”(Ümumi Süni İntellekt) növünə aiddir, adi Sİ-də (Süni İntellekt) şüur yoxdur. Buradan belə nəticə alınır ki, V.Senkeviç üçün interdisiplinarlıq faktiki olaraq elə biliklər verir ki, süni intellektə belə şüuri hadisələr yaratmaq imkanı meydana gəlir. Bu maraqlı və perspektivli fəlsəfi qənaətdir. Mahiyyətə bu cür anlam interdisiplinar biliyin inteqrativ funksiyasını sadəcə deyil, yeni keyfiyyət və funksional effektlər yaradaraq yerinə yetirdiyini ifadə edir. Bu da interdisiplinar biliyin perspektivli koqnitiv və sosial-praktiki rol oynadığını göstərir. İnterdisiplinarlıq müasir mərhələdə həm anlayışlardan, həm də nəzəriyyələrdən yeni biliklər yaradır. Bu da ən yeni sintetik elmi istiqamətlərin yeni interdisiplinar anlayışların formalaşması qaynaqlarından biri olması baxımından aktual fəlsəfi məqamdır.

3. İnterdisiplinar bilik rəqəmsallıq şəraitində

İnterdisiplinar biliyin çağdaş mərhələdə genezisi baxımından başqa bir maraqlı məqam filosofların elmi metaforaların transformasiyasında rəqəmsallığın rolu ilə bağlıdır. S.Q.Busareva “rəqəmsal vizual qrammatikanı” məhz klassik elmi metaforaların transformasiyalarının yeni mərhələsi prizmasında araşdırır. Bu mövqedən interdisiplinar biliyin elmiliyinə şübhə yoxdur, əksinə onun formalaşması anlayışların ümumi koqnitiv transformasiyaları kontekstində təsəvvür edilir. Buradan alınır ki, rəqəmsallıq interdisiplinarlığı daha da gücləndirəcək və integrativ biliyin formalaşması üsulları yeniləşəcək [1, s. 78-87]. Y.V.Maslanovun müasir elmə yanaşmasında maraqlı cəhətlərdən biri rəqəmsallığın və informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının “insan identikliyinə transformasiyasına təsiri”ni tədqiq etməsi ilə bağlıdır. Filosof hesab edir ki, yeni interdisiplinarlıq səviyyəsi və onun xarakteri yaşayış məntəqələrinin (konkret, şəhərin) bütün həyat tərzinə ciddi təsir edir. İnsanların “dehumanizləşməsi” təhlükəsi yaranır. Bunun da səbəbi məhz bilikdən yeni texnoloji imkanlar vasitəsi ilə istifadə ilə əlaqəlidir. Hazırda bu prosesin öncəkilərdən fərqi ondan ibarətdir ki, gözlənilməz transformasiyalar koqnitiv ilə yanaşı, sosial-mədəni mühitdə də baş verə bilər. Deməli, yeni biliklərdən istifadənin sosial-mədəni və texnoloji şərtləri yenidən konstruksiyaya edilməlidir [5, s. 6-21]. Vurğulanan kontekstdə filosofların və konkret elm sahələri üzrə mütəxəssislərinin interdisiplinarlığın müxtəlif sahələrdə aparılan tədqiqatlarda istifadəsi ilə bağlı araşdırmaları yeni sintetik biliyin formalaşmasının fəlsəfi dərki aspektində maraqlıdır. Burada fəlsəfi olaraq rəqəmsallıq şəraitində kreativliyin interdisiplinar konteksti maraqlı və aktualdır.

İ.A.İsakova, İ.E.Petrova və İ.V.Sitnikova müxtəlif elm sahələrinin ortaq araşdırmasında “yaratıcılıq” anlayışının rolunun son zamanlar sosioloji, fəlsəfi, psixoloji və kulturoloji aspektlərdə intensiv tədqiq edildiyini yazırlar. Onlar bu qənaətə son illər interdisiplinarlıqla bağlı aparılan tədqiqatların və keçirilən elmi konfransların monitorinqi nəticəsində gəlmişlər. O cümlədən, 2022-ci ildə Moskvada keçirilmiş “İnterdisiplinarlıq vs fənlərarası: kreativliyi necə öyrənəcəyik?” adlı beynəlxalq konfransın məruzələrini analiz etmişlər. Onlar interdisiplinarlığa müasir qeyri-müəyyənliklərlə dolu, yüksək sosial, siyasi, iqtisadi transformasiya dinamikasına malik cəmiyyətin reallıqları prizmasında baxmışlar. Həmin kontekstdə kreativliyin öyrənilməsində interdisiplinarlığın üstünlükləri müzakirə olunmuşdur. Bu zaman aparılan müxtəlif istiqamətli interdisiplinar tədqiqatların “balansının saxlanması” əsas elmi araşdırma məqsədi kimi qəbul edilmişdir [2, s. 312].

Bu bağlılıqda S.Parjanen və M.Huppiyanın interdisiplinar metodlara “kollektiv yaradıcılığa tələbi” kimi yanaşmaları təsadüfi deyildir [18, s. 26-34]. M.Runco isə hesab edir ki, bütövlükdə elmin “hara getməsi”nə interdisiplinarlığın aiddiyyəti vardır [20, s. 308-313]. A.C.Edmontson və J.Harvey isə interdisiplinarlığı “innovasiyaların getdikcə daha da populyarlaşan strategiyası” olaraq xarakterizə edirlər [15, s. 347-360]. Bu fikirlərdən alınır ki, interdisiplinar biliyə həm müasir mərhələdə elmin aparıcı koqnitiv komponenti kimi baxırlar, həm də bütövlükdə elmi idrakın strategiyasının istiqamətini və gələcəkdə məzmununu müəyyən edəcək idraki fenomen olaraq qiymət verirlər. Görünür, bu qənaət sintetik nəzəriyyələrdən yaranmış ən yeni sintetik nəzəriyyələrin ümumi halda fəlsəfi-elmi idrakda yeni interdisiplinar biliyin formalaşmasını motivasiya edən konseptual təsirlərdən qaynaqlanır. F.Darbella interdisiplinarlığın bu kimi özəlliklərini ümumiləşdirərək belə qənaətə gəlir ki, fənlərarası fəaliyyət özlüyündə yaradıcı işdir. Buna görə də “interdisiplinarlıqla yaradıcılığın interfeysi” interdisiplinar biliyin formalaşması üçün daxili kreativlik tələb edir. Bütövlükdə isə interdisiplinar fəaliyyətin yaradıcı təşkili “kreativliyi daxildən anlamağın” ən yaxşı üsuludur [13, s. 207]. Beləliklə, interdisiplinar biliyin müasir mərhələdə yaranması və funksionallaşması bütövlükdə fəlsəfi-elmi idrakın bir çox aspektləri ilə sıx bağlıdır. Biz burada onların yalnız müəyyən qismi üzərində dayanıb bildik. Aprılan təhlildən görüldüyü kimi, interdisiplinarlıq elmi anlam, mürəkkəblik, rəqəmsallıq, kreativlik, süni intellekt, informasiya-kommunikasiya texnologiyaları, elmi tərəqqi və digər məqamlarla sıx əlaqəlidir. Bu özəllik bir sıra maraqlı fəlsəfi qənaətlər əldə etməyə imkan verir.

YEKUN NƏTİCƏ

İnterdisiplinar bilik müasir fəlsəfi-elmi idrak üçün aparıcı qnoseoloji, dünyagörüşü və metodoloji rol oynayır. Bütövlükdə interdisiplinarlığın elmi tərəqqinin müasir anlamı üçün əsas rol oynadığını demək olar. Bu zaman onun başlıca özəlliyi kimi integrativ bilik yaratmasını götürmək olar. Hazırkı mərhələdə interdisiplinar biliyin formalaşması ən yeni sintetik elmi istiqamətlərin nəzəri-kateqorial aparatı ilə sıx əlaqəlidir. Faktiki olaraq indiki şəraitdə interdisiplinarlığın məzmununu, elmdə və cəmiyyətdə funksiyasını bu xüsusiyyət müəyyən edir. Konkret olaraq, interdisiplinar bilik artıq bazası mövcud olan yüksək integrativ nəzəri-elmi tədqiqat sahəsi üzərində “bərqərar olur”.

İnterdisiplinar biliyin hazırkı mərhələdə qnoseoloji özəlliklərinə ciddi təsir edən faktorlar sırasında rəqəmsallıq xüsusi yer tutur. İnterdisiplinarlığın rəqəmsallıq kontekstində təhlili göstərir ki, ən yeni sintetik elmi istiqamətlərin integrativ funksiyasının sınaq meydanı süni intellektin yaradılması və informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi istiqaməti ilə sıx bağlıdır. Bununla da ümumi qənaət bundan ibarətdir ki, indiki mərhələdə interdisiplinar bilik ən yeni sintetik elmi istiqamətlər-süni intellekt-informasiya-kommunikasiya texnologiyaları kontekstində dinamik mürəkkəb kreativ prosesin nəticəsi olaraq meydana gəlir. Bu cür bilik üçün “həqiqət” anlayışından çox “anlam” anlayışı əhəmiyyət kəsb edir. İnterdisiplinar biliyi dərk etmək faktiki olaraq onu bir çox prizmada anlamaq deməkdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Бусарева, С.Г. От классических научных метафор к визуализации данных: цифровая визуальная грамматика в контексте теории воплощенного познания // – Нижний Новгород: Цифровой ученый: лаборатория философа, – 2019. № 1, – с. 78-87.
2. Исакова, И.А. Интердисциплинарность VS междисциплинарность: возможности изучения креативности / И.А.Исакова, И.Э.Петрова, И.В.Ситникова – Москва: Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены, – 2023. № 1, – с. 310-322.
3. Касавин, И.Т. Метафизика прогресса и дисциплинарная структура науки // – Москва: Эпистемология и философия науки, – 2023. №2, – с. 35-41.
4. Лабашук, М. Методология и методика интердисциплинарного анализа онтологии, прагматики и гносеологии лексической единицы // – Варшава: Acta Universitatis Lodzianis Folia Linguistica Rossica, – 2016. № 13, – с. 45-55.
5. Масланов, Е.В. Цифровизация и развитие информационно-коммуникационных технологий: новые вызовы или обострение старых проблем? // – Нижний Новгород: Цифровой ученый: лаборатория философа, – 2019. № 1, – с. 6-21.
6. Микешина, Л.А. Современная эпистемология гуманитарного знания: междисциплинарные синтезы / Л.А.Микешина. – М.: Политическая энциклопедия, – 2016. – 463 с.
7. Осминская, Н.А. Язык реальности и реальность языка в философии Ф. Бэкона // – Москва: Эпистемология и философия науки, – 2021, 58 (3), – с. 119-131.
8. Соколова, Т.Д. Концептуализация научного прогресса.Случай исторической эпистемологии // – Москва: Эпистемология и философия науки, – 2023, 60 (2), – с. 23-34.
9. Филатов, В.П. От объяснения к пониманию: важный сдвиг в философии науки // – Москва: Эпистемология и философия науки, – 2023, 60 (2), – с. 6-22.
10. Цуркан, Е.Г. Научный прогресс, рациональность и междисциплинарность // – Москва: Эпистемология и философия науки, – 2023, 60 (2), – с. 65-71.
11. Brister, E. Epistemological obstacles to interdisciplinary research: [Electronic resource] / Integration and Implementation Insights. A community blog and repository of resources for improving research impact on complex real-world problems. – 2017.

12. Brister, E. Pragmatism, Problem Solving, and Strategies for Engaged Philosophy // – Berlin. In book: Paul B. Thompson's Philosophy of Agriculture. Springer Cham, – 2024. – p. 17-32.
13. Darbellay, F. Creativity and Interdisciplinarity: Encounter of Two Fields of Study and Foundations for a Happy Marriage // – Portico. European Psychologist, – 2022, 27 (3), – p. 207-215.
14. De Regt, H. Understanding Scientific Understanding / H. De Regt. – Oxford: Oxford University Press, – 2017. – 256 p.
15. Edmondson, A. C., & Harvey, J. Cross-boundary teaming for innovation: Integrating research on teams and knowledge in organizations // – Arkansas: Human Resource Management Review, – 2018, 28 (4), – p. 347-360.
16. Fuller, S. The prophetic Bacon: response to Garber / – Moskow: Epistemology & Philosophy of Science, – 2021, 58 (3), – p. 78-86.
17. Klein, J.T.H. Interdisciplinarity: History, Theory, and Practice / J.T.H. Klein. – Detroit: Wayne State University Press, – 1990. – 331 p.
18. Parjanen, S., & Hyypiä, M. Innotin game supporting collective creativity in innovation activities // – Tampa: Journal of Business Research, – 2019. № 96, – p. 26-34.
19. Ryan, Sh. Wisdom, not veritism // – Moskow: Epistemology & Philosophy of Science, – 2021, 58 (4), – p. 60-67.
20. Runco, M.A. Comments on where the creativity research has been and where is it going // – Wrocław: Journal of Creative Behavior, – 2017, 51 (4), – p. 308-313.
21. Senkevich, V.V. Can Artificial Intelligence be Conscious? // – Overland Park: Engineering: Open Access, – 2023, 1 (3), – p. 120-128.
22. Senkevich, V. “Existence and perception as the basis of AGI (Artificial General Intelligence)”: [Electronic resource] – 2022.
23. Zagzebski, L. Intellectual virtues: Admirable traits of character / L.Zagzebski. – New York: Routledge, – 2018. – p. 26-36.

INTERDISCIPLINARY KNOWLEDGE AT THE PRESENT STAGE: PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE FEATURES OF ITS FORMATION

F.A. Mahmudzade

The article analyzes a number of philosophical and epistemological features of the formation of interdisciplinary knowledge at the present stage. It is shown that this problem itself has very complex epistemological and methodological features. For this reason, philosophers are currently divided on this issue. At the same time, the philosophical, methodological and epistemological study of interdisciplinary knowledge is becoming increasingly intense.

The article examines interdisciplinary knowledge through the prism of modern scientific meaning. Interdisciplinarity was analyzed mainly against the background of the characteristics of the category-theoretic apparatus of synthetic scientific directions. In this aspect, the relationship between interdisciplinarity and scientific progress was studied.

The article also pays attention to a number of philosophical and epistemological aspects of the use of interdisciplinary knowledge to create artificial intelligence. The focus here is on the existence of artificial consciousness in artificial intelligence.

Finally, a number of philosophical features of interdisciplinarity in the context of digitalization were also explored. The focus was also on the special effects of digitalization on the formation of interdisciplinary knowledge.

The scientific purpose of the article is to study a number of philosophical and epistemological features of interdisciplinary knowledge at the present stage.

An interdisciplinary approach was used as a methodology. The principles of nonlinearity, intersubjectivity, spontaneity, hierarchy and synergetic formation were taken for the study. The method used was integration in complex systems and self-organization of open systems. Scientific novelty at the present stage is associated with the thesis that interdisciplinary knowledge arises as a result of a dynamic, complex creative process in the context of the latest synthetic scientific directions - artificial intelligence and information and communication technologies.

Keywords: *interdisciplinary knowledge, intersubjectivity, epistemological barriers, scientific meaning, synthetic scientific directions, contextuality, scientific progress, artificial consciousness, digitalization.*

МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЕ ЗНАНИЕ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ: ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ ОСОБЕННОСТЕЙ ЕГО ФОРМИРОВАНИЯ

Ф.А. Махмудзаде

В статье анализируется ряд философско-гносеологических особенностей формирования междисциплинарного знания на современном этапе. Показано, что эта проблема сама по себе имеет весьма сложные гносеологические и методологические особенности. По этой причине в настоящее время мнения философов по этой проблеме расходятся. В то же время все более интенсивным становится философское, методологическое и эпистемологическое изучение междисциплинарного знания. В статье рассматривается междисциплинарное знание через призму современного научного смысла.

Междисциплинарность анализировалась главным образом на фоне особенностей теоретико-категориального аппарата синтетических научных направлений. В этом аспекте изучались взаимосвязь междисциплинарности и научного прогресса.

В статье также уделяется внимание ряду философских и гносеологических аспектов применения междисциплинарных знаний для создания искусственного интеллекта. Здесь основное внимание уделяется существованию искусственного сознания в искусственном интеллекте.

Наконец, был также исследован ряд философских особенностей междисциплинарности в условиях цифровизации. Также основное внимание было уделено особым эффектам цифровизации на формирование междисциплинарных знаний.

Научная цель статьи – исследование ряда философско-гносеологических особенностей междисциплинарного знания на современном этапе.

В качестве методологии использовался междисциплинарный подход. Для исследования были взяты принципы нелинейности, интересубъективности, спонтанности, иерархичности и синергетического образования. В качестве метода использовались интеграция в сложных системах и самоорганизация открытых систем.

Научная новизна на современном этапе связана с тезисом о том, что междисциплинарные знания возникают в результате динамичного сложного творческого процесса в контексте новейших синтетических научных направлений - искусственного интеллекта-информационно-коммуникационных технологий.

Ключевые слова: *междисциплинарное знание, интересубъективность, гносеологические барьеры, научный смысл, синтетические научные направления, контекстуальность, научный прогресс, искусственное сознание, цифровизация.*